

מאת: ד"ר מיכאל קורין אלדי

א. פרשת רביב נ' ביה"ד הרבני רחובות

ב

פסק דין שניתן לאחרונה בבג"צ 3023/90 רביב נ' בית הדין הרבני האזורי רחובות, נדונה השאלה, האם נתונה לבית דין רבני סמכות שיפוט ייחודית או סמכות שיפוט על פי הסכמה, בענייני גיור. באותו מקרה גוירה הקטינה רביב (גיור אורתודוכסי) בארה"ב ואומצה להוריה. ההורים פנו אל מירשם האוכלוסין בישראל וביקשו לרשום את הקטינה כיהודיה, אך נדרשו להמציא אישור מאת בית הדין הרבני על תוקף תעודת הגיור. ביה"ד הרבני רחובות דחה את הבקשה לאישור הגירות בנימוק שיש ספק אם חל הגיור, כיוון שההורים "אינם שומרים מצוות וכמוכח שגם יחנכו את הילדה באופן שלא תשמור ותקיים את המצוות שחייב יהודי לקיים".

גיור קטנים הוא על פי הדין ש"זכין לאדם שלא בפניו", אלא שביה"ד הרבני סבר, כי הואיל וההורים המאמצים הודו שהם נוסעים ומרליקים חשמל בשבת, הרי "מאחר שידוע לנו מראש שלא תקיים מצוות אין כאן זכות ולא מועילה הגירות", ובדיועו, אם כבר נעשה גיור הקטינה נכנסות הנ"ל - "יש ספק אם חל הגיור".

ההורים עתרו לבג"צ נגד ביה"ד הרבני ומשרד הפנים לביטול פסה"ד הרבני ורישום הילדה כיהודיה, ובעקבות העתירה הודיע משרד הפנים כי הקטינה נרשמה כיהודיה על יסוד תעודת הגיור המקורית מחו"ל ונתורה לדיון שאלת תוקף פסה"ד הרבני.

ב. בקורת בג"צ בענייני הסמכות לאישור גיור

ב

בטל מאחר "שניתן מחוסר סמכות פונקציונלי". היסוד לכך הוא, כי המרת דת (גיור) אינה ענין של מעמד אישי ולפיכך אין לבית דין רבני סמכות יחידית או אפילו סמכות ע"פ הסכמה לדון באישור גיור שנעשה בחו"ל. עם זאת מעלה פסה"ד את הקונסטרוקציה המשפטית של תוקף פסק הדין מכח פעולת בתי הדין הרבניים כמוסדות הלכתיים או כבוררים, אך משאיר את השאלה בצריך עיון, שכן בענין רביב, הפניה לביה"ד הרבני באה מתוך טעותם של ההורים בדבר סמכותו החוקית של ביה"ד בענין ולא מתוך הסכמה לסמכותו הדתית של ביה"ד הרבני כבית דין הלכתי או כבית דין של בוררים.

אין חולק כי לביה"ד הרבני סמכות אינצידנטלית לבדיקת יהדותו של אדם אגב דיון בענין שבסמכותו, ואף לערוך, אגב בדיקת כשירות לנישואין, ולפי רצון המועמד, גיור לחומרא והשאלה שעלתה בענין רביב מתייחסת לגיור או לאישור גיור כסעד בפני עצמו.

הלכת רביב דנה באישור גיור שנעשה בחו"ל, אך הספק בשאלת סמכות גיור של בתי הדין הרבניים, חל גם על גיורים הנעשים בארץ באמצעות בתי הדין הרבניים. בענין זה חלוקות דעות המלומדים: אנגלרד ושקאי סוברים כי בתי הדין הרבניים, העוסקים בכך למעשה, רשאים לפעול בתחום זה כסמכות דתית, ואילו שיפמץ מדיגיש את ההגבלות על בתי הדין

הרבניים, בהעדר סמכות חוקית, במילוי תפקיד זה והשופט ח' כהן (שדעתו לא אוזכרה בהלכת רביב), שולל את זכותם של בתי הדין הרבניים לעסוק בגיור ומוסיף כי אין בתוקף המדינה "לא זכר ולא רמו לסמכות הרבנים לענייני גיור, למעשה אין להם סמכות גיור לפי החוק".

על כך יש להעיד כי תקנות הדיון בבתי הדין הרבניים בישראל - תש"ך, כוללים פרק המסדיר את הליכי הדיון בענייני גיור (פרק כ"ה) וכי הפרקטיקה בבתי הדין הרבניים של מדינת ישראל מאז יסודם היא לטפל בבקשות לגיור, ואכן יש לתמוך בקונסטרוקציה המשפטית שנדונה (ולא הוכרעה) בענין רביב, לפיה עפ"י בקשת והסכמת צד מעונין רשאי ביה"ד רבני לדון בבקשה לאישור גיור או לגיור, מכח סמכותו הדתית. עם זאת ביה"ד הרבני הממלכתי כפוף לתחומים והגבלות ולפיקוח בג"צ, אף כשהוא פועל במסגרת סמכותו הדתית. כך, לדוגמא, תנאי מוקדם להפעלת הסמכות הדתית היא הסכמת כל הצדדים הנוגעים בדבר. ראוי לציין כאן פסיקה רבנית קודמת שהרחיקה לכת במתן פס"ד הנושא אופי של חוות דעת הלכתית ("שאלה שבהלכה גרידא"), בענין תוקף גיור של קטין שנעשה שלא על דעת אמו הנכריה, וחרף התנגדות האם לסמכותו, ואף זאת היא, לדעתנו, חריגה מסמכותו.

יש להוסיף על הלכת רביב כי מעמדו של בית הדין הרבני הממלכתי בענייני גיור הוא ככל בית דין רבני אחר וככל הנראה אין נפקות חוקית למעשה גיור בארץ, אלא אם ניתנה על כך תעודת אישור מאת הרב הראשי לישראל, או מי שהוסמך על ידו, בהתאם לפקודת העדה הדתית (המרה), 1927 (הרב הראשי נחשב על פי נוהג, שנמשך עם הקמת המדינה, כראש העדה הדתית היהודית).

מכח סמכות זו של הרב הראשי לישראל, בצירוף שאר הסמכויות לפי חוק מועצת הרבנות הראשית לישראל, תש"מ - 1980, נוהגת הרבנות הראשית להסמיך רבנים שונים, בדרך כלל רבני ערים, לעסוק בגיור, וקיימת למעשה מערכת בתי דין רבניים מיוחדים לגיור. כמו כן הרבנות הראשית רשאית, ככל הנראה, להסמיך גם את בתי הדין הרבניים לעסוק בגיור, אולם הכרה ממסדית זו אינה מגבילה את סמכות הרב הראשי לאשר כראות עיניו מעשה גיור הנעשה בישראל, ע"י כל ביה"ד רבני "פרטי" אחר, הפועל לפי ההלכה. לדעתנו עדיפה הדרך של בתי דין רבניים מיוחדים לגיור על פני דיון בבקשות לגיור בבתי הדין הרבניים הממלכתיים, וזאת בשל העומס המוטל על בתי הדין הרבניים והצורך בגישה כלת פורמלית, בהתחשב בצרכי קליטת העליה בימינו.

ג. בקורת על תוכנו של פסק הדין הרבני בענין רביב

ב

ענין רביב מתח בג"צ בקורת קשה על ביה"ד הרבני שנתן את החלטתו על סמך חקירה ובדיקה קצרים ביותר על אורח חייהם. כלשון בג"צ: "האם ניתן, על בסיס ראייתי כזה למוטט את עולמה של הקטינה ואת עולמם של הוריה ולהעמיד בספק את יהדותה?". עוד הוסיף השופט ברק כי בבקשה למתן פס"ד הצהרתי באשר לתוקפו של מעשה הגיור, לצורך רישום הקטינה כיהודיה במירשם האוכלוסין, אין מקום לבדיקת אירועים שלאחר הגיור שכן - "לכאורה אין באורח חיים מאוחר כדי להשפיע על עצם התרחשותו של אותו גיור - שהוא האקט הפרומלי היחיד הרלבנטי להגדרת יהודי בחוק השבות - שכבר נסתיים בעבר, שאם לא תאמר כן - כל הגיורים אינם אלא גיורים 'על תנאי', והיחידים המתגיירים אינם אלא 'יהודים על תנאי'".

1 נוסא לבוררות. ראה גם ס' 3 לחוק הבוררות, תשכ"ח-1968 ועיי' ס' אוטולונגי בורות דין ונוהל (מהדורה 3, תשנ"א) 74-78; א' מעוז. "הרבנות ובתי הדין - בין פטיש החוק לסדן ההלכה". שנתון המשפט העברי ט"ז (תש"ן-תשנ"א) 289-332-333 (הערה 142).

11 תיק 912/תשט"ו פ"ד א. 375. על פס"ד זה הגישה האם הנכריה ערעור לביה"ד הרבני הגדול בטענת חוסר סמכות. אך ביה"ד הגדול החליט שלא להזקק לערעור כי ביה"ד האזורי פעל שלא במסגרת סמכותו החוקית אלא כביד המורה הלכה בענייני אישור והיתר (ערעור תשט"ז/42 - לא פורסם. אוזכר אצל א' שוחטמן סדרי הדין (תשמ"ח) 450, (הערה 33).

12 הדברים אמורים כנגד דעתו של שאקי (שם, עמ' 352) התומך בפסה"ד הרבני הנ"ל (912/תשט"ו) שניתן, לדעתו, במסגרת סמכותו הטבעית, וזאת, כנראה, לשיטתו, כי "יהודים" בחוק השיפוט הרבני כולל גם "יהודי" ביחיד (שם, עמ' 384 ואילך), אך שיטתו זו נדחתה מכל וכל בפסיקה ומכל מקום בינתיים. נחקק סעיף 113 לחוק הכשרות המשפטית והאמטרופוסות, תשכ"ב-1962 לפיו המרת דתו של קטין, שלא בהסכמת שני ההורים או אישור מראש של בית המשפט חסרת תוקף משפטי.

13 אמנם השופט ח' כהן (שם, הערת שוליים 8) הטיל ספק בסמכות אישור ההמרה של הרבנים הראשיים (איש אינו יודע מיהו ראש העדה הזאת אצל יהודים) אך עיי' בג"צ 238/75 הנ"ל, שם; שיפמן, שם עמ' 36. הערה 9 וכן שיפמן 'על גיור שלא כהלכה' משפטים ו' (תשל"ה), 391. להשלמת הענין ראוי לציין, כי שינוי העדה הדתית מקבל נפקות חוקית מלאה עם מסירת הודעה למשרד לענייני דתות והנפקת תעודת אישור ההמרה מאת המשרד הנ"ל - סמכות הממונה על המחוז לפי פקודת העדה הדתית (המרה), הועברה למשרד לענייני דתות (ראה סעיף 2 לחוק העברת סמכויות (הממונים על מחוזות וקציני מחוז), תשכ"ד-1964).

14 השווה בג"צ 238/75 מזרחי נ' ביה"ד השרעי, פ"ד (1) 377 (לעיל הערה 10).

15 המדכי, כתובות, סוף פרק ראשון, מובא ע"י הב"ח (בית חדש), על טור,

ד"ר למשפטים ועו"ד. מרצה בדיני משפחה במשפט עברי.

1 טרם פורסם. פסק הדין ניתן ביום 8.7.91. ראה נוסח מלא של פסה"ד בחוברת מקורות דיני משפחה וירושה - מקורות (הלכה, חקיקה ופסיקה) (הוצאת המיכללה למינהל, תשנ"ב, העורך מ. קורין אלדי) כרך א', עמ' 164.

2 כתובות יא, א'

3 הנוסח המלא של פסה"ד הרבני הובא בפסה"ד בענין רביב.

4 בהתאם לתקדים בבג"צ 264/87 התאחדות הספרדים ש"ס נ' מנהל מינהל האוכלוסין, פ"ד מג 723(2).

5 בג"צ 214/64 בסן נ' ביה"ד הרבני הגדול, פ"ד יח (4) 309, 317; ותקדימים רבים אחרים.

6 בג"צ 359/66 גיתיה נ' הרבנות הראשית פ"ד כב (1) 290. וראה גם פריט 'גירות לחומרא' בתקנות האגרות בבתי הדין הרבניים (הודעת הדיינים (אגרות) מס' 2, תשנ"א-1991, ק.ת. 5365).

7 פס"ד רביב מפנה לא' שאקי, מיהו יהודי כרך ראשון, 1977, עמ' 352 אך צ"ל כרך שני (תשל"ח) 352 וראה גם שם, בעמ' 370-371.

8 פ' שיפמן, דיני המשפחה בישראל, (תשמ"ד, כרך א') 37-38, אך גם שיפמן תומך בסמכות הדתית של בתי הדין הרבניים בהקשר זה (שם, עמ' 36).

9 השופט ח' כהן, הועידה הארצית של יהדות מתקדמת: תשל"ג, ירושלים, עמ' 36, 33.

10 השווה סמכות ביה"ד הרבני לענין חזרת מומר ליהדות שדינה, לצורך פקודת העדה הדתית (המרה), כהמרת דת: בג"צ 238/75 מזרחי נ' ביה"ד השרעי נצרת, פ"ד ל (1) 377. בענין רביב הועלתה קונסטרוקציה נוספת של פעולת בית הדין לאישור גיור כבורר - שהושארה אף היא בצריך עיון - אך תמוהה עצם העלאת אפשרות זו לנושא של גיור, שהוא, כאמור אף בהלכת רביב, ענין שאינו

הבקורת של בג"צ מבוססת על מבחן משפטי, לפיו, מבחינת חוק המדינה, אישור מעשה גיור צריך להתבסס על שני עקרונות: מעשה מעשה הגיור, כל שון בג"צ לתוקפו של מעשה הגיור שנעשה בזמן נתון ובמקום נתון ע"י בית דין נתון.

אולם ראוי להוסיף על הלכת רביב כי יש מקום רב לבקורת על פסק הדין הרבני גם מצד ההלכה.

ראשית, ביה"ד הרבני מעלה ספק על זכותם של הורים מאמצים להביא את בנם המאומץ הקטן לגיור. הספק, מצד ההלכה, הוא מאחר שההורים המאמצים אינם ההורים הטבעיים של הקטן והקטין הבא להתגייר עדיין אינו בררדעת. על כך יש להשיג כי ילד נכרי שאין לו אב ואם ובא מעצמו להתגייר נענין לו "דאע"ג שאין לו דעת, שומעין לו דכות היא לו". הוא הדין בילד נכרי שאומץ, שהוא כמי שאין לו אב ואם ובא, באמצעות הוריו המאמצים, שהם אפטרופסיו החוקיים, להתגייר. בית הדין נעשה כ"אב של יתומים" והוא דאי המקרה הראוי לקיום ההלכה כי "גר קטן - מטבילין אותו על דעת בית דין".

זאת ועוד, מעשים שככל יום בארצנו - שבה התופעה של אימוץ ילדים בחו"ל ע"י ישראלים היא נרחבת, כי בתי הדין הרבניים המיוחדים לגיור, עוסקים, הלכה למעשה, בגיור קטנים מאומצים, וזאת לפי רצון ההורים המאמצים ו"על דעת בית דין", והילדים המתגיירים זוכים לאישור הגיור מטעם הרבנות הראשית ונרשמים כיהודים לכל דבר וענין.

שנית, ביה"ד הרבני רחובות הסתמך על פסה"ד הרבני בתיק מס' 912/תשט"ו, אך אין הנדון דומה לראיה: שם גיור ילד שנולד מנשואי תערובת (אם נכריה ואב יהודי), וזאת ע"י האב שלא מדעת האם ואף בהתנגדותה. בכגון זה דוקא ספק אם חל הגיור כי האם הנכריה לא הביאה את הקטן להתגייר, ואף האב, אינו נחשב, מצד ההלכה כאביו, כי בן הנכריה אינו מתחם אחר אביו ולפיכך "האב" אינו יכול להביא את הקטן להתגייר, ביחוד במקרה שהאם מתנגדת לכך.

שלישית, במקרה של נישואי תערובת (אם נכריה) אכן יש חשש שהבן לא יגדל לתורה ומצוות ולפיכך כמה מגדולי חכמי ההלכה בדורות האחרים נים פוסקים, לענין בן הנכריה - מבחינת שכר ועונש בקיום מצוות - כי יש לראות את הגיור כחובה לילד ולא כזכות ואין לגייר ויש חולקים כי בכל אופן זכות היא לילד ומקילים בנימוקים שונים (כגון "שעת הרחק חשובה כדיעבד", הצלת המשפחה משמד ועוד). גם בחוגי הרבנות הראשית בארץ, נטו להקל, במקרה שהאם מבקשת להתגייר עם הילד: "יש למבקשת ילדים מיהודי והיא רוצה להתגייר עם הילדים, רשאי ביה"ד שאליו הוגשה הבקשה להפחית את התקופה האמורה (שנה), בהתאם לנסיבות". אך מכל מקום שונה הוא ענינו של ילד נכרי המאומץ ע"י זוג יהודים המתגוררים בארץ, ואין מקום להיקש מענינם של ילדי נישואי תערובת הבאים להתגייר.

רביעית, מלכתחילה אף בגיור ילדים מאומצים יש מחמירים "מנהג הבתי דין מומחים לדרקק אם מגדליהם המה שומרי תורה ומצוות שאז מזדקקים להם ואם לאו אינם מקבלים הקטנים להתגייר". אולם מכל מקום בענין רביב השאלה נדונה בדיעבד, לאחר שנעשה מעשה הגיור האותר דוכסי על דעת ביה"ד המגייר, שכיוון לזכות את הילדה ("שזכות היא לו"), "מעשה בית דין" הוא. זאת ועוד: הרי אנו גורסים בתלמוד כי בדיעבד "כולם גרים הם" ולפיכך, לפחות לאחר מעשה, גם מצד ההלכה, נראה כי אין מקום להטיל ספק בגיור ולראות הזכות כחובה, בשל האפשרות שמא הילד לא יגדל לתורה ולמצוות.

חמישית, "גר שנתגייר קטן שנולד ממי"ב ושעת הגיור קובעת" ואין מקום בהלכה לתפיסת גיור קטנים "כגיור על תנאי" ולהתליית תוקפו של גיור הקטן בשמירת מצוות על ידו בעתיד לאחר הגיעו לגדלות (גיל שלוש עשרה). אמנם לפי ההלכה לילד עצמו נתונה ברירה והוא רשאי בהגיעו

לגדלות למחות על גיורו ואם עשה כן גיורו בטל מעיקרא, אך אפשרות זו, הניתנת על שום שהגיור נעשה בקטנותו שלא בפניו, היא פורמלית ותיאורית טית, כפי שאנו גורסים בתלמוד "כיוון שהגדילה שעה אחת ולא מיחתה שוב אינה יכולה למחות".

יצוין לבסוף כי יש מקילים, הלכה למעשה, אף מלכתחילה ואף כיום רבנים בארץ העוסקים בגיור ילדים מאומצים נוהגים להקל ולהסתפק בהתייבות ההורים המאמצים ליתן לילד חינוך דתי ועל כל פנים מן הראוי להנחות את ההורים המאמצים, לקיים, כשהילד יגיע למצוות, את טכס ברית המצווה ובכך הילד ינהג, לפחות בשעת הגיעו לגדלות, "מנהג יהדות", באופן שלא יהיה פתחון פה למערערין.

מסקנתנו היא כי הלכת בג"צ רביב נתמכת גם מצד ההלכה, שכן לפחות לענין קטנים מאומצים שגויירו או באים להתגייר, אין "יהדות לחצאין" ויש להסיר מהם את הכתם של "יהודים על תנאי" ויפה כאן אמרתו של השופט זילברג:

"יהדות - זו סטטוס, מעמד ומעמד אינו ניתן לחלוקה. על כגון זה אומרים: יהודים שמענו, למחצה לשליש ולרביע - לא שמענו".

מארק שאנאל. יום הולדת (1915)

לב. ג. כ"ט. והרב חיים עוזר גרוודז'ונסקי, שרת אחיעזר, א"ח ס' כ"ו. ועיין עוד האסמכתאות הרבות של המחמירים ושל המקילים המובאות אצל צ' זוהר - י"א שגיא. "גיר: עיון ביסודותיו של גיור" (הוצאת מכון שלום הרטמן, תשנ"ב) עמ' 182 ואילך.

22 תקנה קפ"ו לתקנות הדין בבתי הדין הרבניים, תש"ד וראה פסק הראשון לציון, הרב הראשי בצ' מאיר חי עוזיאל (פסקי עוזיאל, ס' ס"ד) ודברי הרב הראשי י. אונטרמן (נועם יד, תשנ"א). א. תורה שבע"פ יג (תשל"א), י"ג שבט מיהודה, עמ' שע"ו.

S. SHILO, "HALAKHIC LENIENCY IN MODERN RESPONSA REGARDING CONVERSION" 22 Isr. L. Rev. (1988) 353, 361-363.

23 שרת מנחת יצחק (לר' יצחק יעקב וייס שהיה רב"ד העדה החרדית בירושלים) ח"ג, ס' צ"ט.

24 כתובות י"א, א; רמב"ם, הלכות איסורי ביאה, יג, ז.

25 יבמות כד, ב.

26 יבמות כב, א.

27 מבחן זה לקיום יסודות הגיור ("שעת הגיור") נידון במקורות ההלכה בעיקר לענין גיור גדולים וקל וחומר לענין גיור קטנים. עיין לדוגמא לענין גדולים) הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, אה"ע, ח"ב, ס' ד'. והרב עובדיה יוסף, תורה שבע"פ (תשל"א), ל וקצרה היריעה כאן מהארכת הדין לסוגיית גר "שחזר לסורו".

28 כתובות י"א, א; רמב"ם, הלכות מלכים, יג, ועיין שרע, י"ד, רסח, ח'; וכן שרת חת"ם סופר, י"ד, ס' רנ"ג (דאי מוחה אנו סהדי דהשתא הוא דמיהדר ביה וכבר היה מרוצה רגע א" - שאם מוחה אנו עדים שעכשיו הוא חוזר בו, וכבר היה מרוצה רגע אחד).

29 בג"צ 72/62 רופאין נ' שר הפנים, פ"ד טז (4) 2428, 2435; ועיין גם העצה למניעת זכות המחאה של הגר הקטן, אגרות משה, י"ד, ח"א, ס' קפ"ב.

י"ד, ס' רס"ח, ד"ה "נכרי קטן" וכן משמע מפסק הטור עיין ב"ח, שם.

16 עיין גם חוות דעת הרבנות הראשית לישראל בקשר לגיור הקטינה מברזיל (שבוטטה בבג"צ 243/88 קונסולוס נ' תורג'מן, פ"ד מה (2) 626, 652). שם נפסלה גירות הקטינה מאחר שנחטפה מהוריה, אך חוות הדעת מוסיפה כי תתכן גירות של קטין שאין לו הורים ע"י מי שנתמנה בדין להיות אפטרופוס והשווה סעיף 13 לחוק הכשרות המשפטית והאפטרופוסות, תשכ"ב-1962.

17 כתובות י"א, א' וכך פסק במפורש הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, י"ד, ח"א, ס' קס"א. ועיין גם הרב גדליה פנדלר נחלת צבי (ניו יורק, תשי"ט), חלק ראשון, עמ' טז, י"ט וכרוב משה הלוי שטיינברג, חוקת הגר (1971) פרק ג', עמ' ט"ו והאסמכתאות שם.

18 תיק 912/תש"ו, פד"ר, א, 375; ראה גם לעיל, הערת שוליים 11.

19 יבמות כ"ג, ב'.

20 כסף משנה, הלכות מלכים פ"ח, ה"ח, פד"ר, שם, בעמ' 379; ויש סוברים כי חרף ההלכה זו לאב הטבעי יש כח לענין הקנית זכות זו לילד שרת מטה לוי חלק שני, ס' נ"ד ופסקי עוזיאל, ס' ס"ד.

21 עיין המחלוקת (המובאת בפסקי דין רבניים, שם ומאזכרת בפסה"ד הרבני בענין רביב) בין ראש האוסרים ר' יצחק אלחנן, אב"ד קובנה, לבין ר' מרדכי הלוי הורוויץ, אב"ד פרנקפורט (שרת מטה לוי, חלק שני, סימנים נד"ה והאסמכתאות שם), וכן אוסר ר' יצחק מפוניבז (זכר יצחק, ס' ב' - בפסקי דין רבניים, שם, נכתב בטעות "זרע יצחק" במקום זכר יצחק) וראה גם שרת חבצלת השרון, ח"א, ס' ע"ה. לעומת זאת הרב יצחק יהודה שמעלקיש, אב"ד לבוב, סובר כי זכות היא לקטן אפילו לא ישמור מצוות כי "מי יש לו חלק לעולם הבא, משא"כ אם ישאר נכרי" (שרת בית יצחק, אה"ע, ס' כ"ט, אות ח' וי"ד, ס' ק', אות י"א). כיו"ב סובר הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, י"ד, ח"א, ס' קנח ("אפשר שמכל מקום הוא זכות שאף רשעי ישראל עדיפי מעכ"ם"), ועיין גם הלבטים של הרב משה הכהן, בעל שרת והשיב משה י"ד, ס' נ"א, שפסק לקולא וכן הרב י"ל צירלסון, שרת עצי הלבנון, ס' ס"ג והרב אליהו חזן, שרת תעלומות